

УДК 81'374.82 : 533.6.074

Є. В. Купріянов

Ідеографічна класифікація галузевої лексики в укладанні електронного словника (на прикладі гідротурбінної термінології)

Купріянов Є. В. Ідеографічна класифікація галузевої лексики у створенні електронного словника (на прикладі гідротурбінної термінології). У статті розглядається ідеографічна класифікація як один із способів репрезентації вузькоспеціальної лексики у багатомовному електронному словнику з гідротурбін, пропонуються конкретні прийоми реалізації даної класифікації при створенні словарної статі, обґрунтовується актуальність лексикографічного методу в прагматичному аспекті, а саме в подоланні труднощів, обумовлених складністю структури гідротурбінної термінологічної системи.

Куприянов Е.В. Идеографическая классификация отраслевой лексики в создании электронного словаря (на примере гидротурбинной терминологии). В статье рассматривается идеографическая классификация как один из способов репрезентации узкоспециальной лексики в многоязычном электронном словаре по гидротурбинам, предлагаются конкретные приемы реализации данной классификации при создании словарных статей, обосновывается актуальность лексикографического метода в прагматическом аспекте, а именно в преодолении трудностей, обусловленных сложностью структуры гидротурбинной терминологической системы.

Kupriyanov Ye. V. Thesaurus as a way of compiling special-purpose electronic dictionary (on the example of hydraulic turbine terminology). The present article is devoted to ideographic classification as a way of representing special-purpose terminology in multilingual electronic dictionary on hydraulic turbines, particular examples of performing this classification are proposed, the topicality of ideographic classification is justified in pragmatic aspect, namely in overcoming the difficulties connected with the complicated structure of hydraulic turbine term system.

«Знаючи термін, знаєш місце у системі
Знаючи місце у системі, знаєш термін»
(Н. В. Юшманов, 1937 р.)

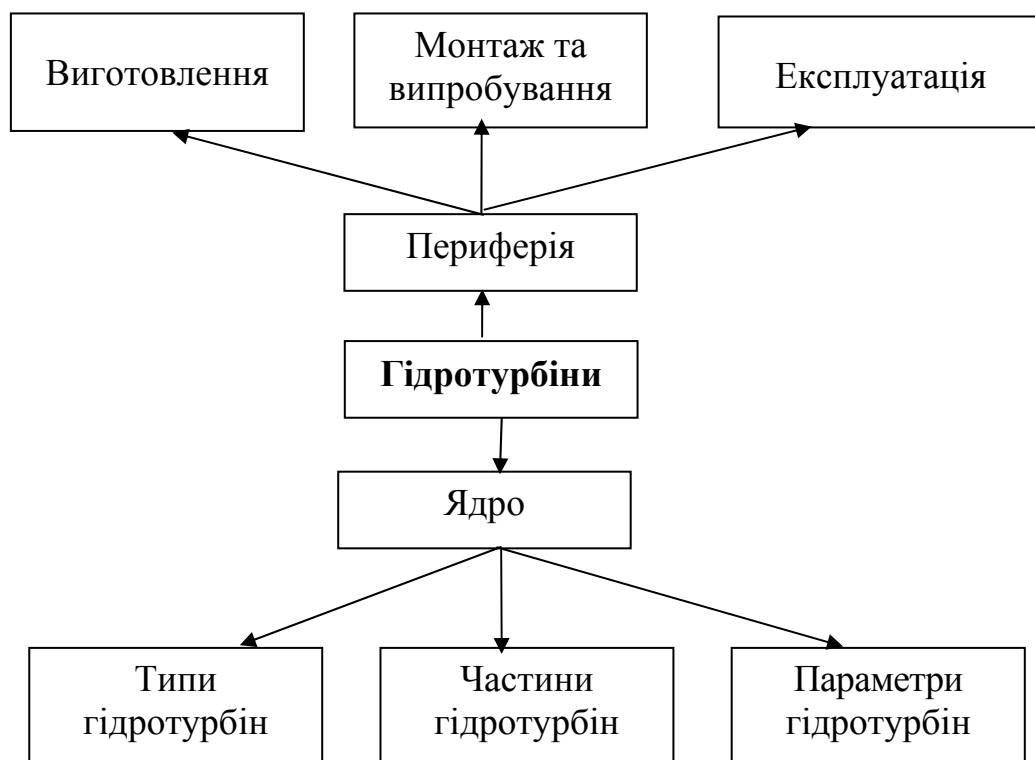
Актуальність. Останнім часом гостро відчувається потреба у створенні електронних словників спеціалізованої лексики, які б могли послужити спеціалісту ефективним засобом для вирішення проблем перекладу галузевих текстів. Проте якісний переклад як з іноземної мови, так на іноземному неможливий без чіткого розуміння та уявлення побудови терміносистеми, у сфері якої виконується цей переклад.

Виходячи з цього, **мета нашої розвідки** – запропонувати ефективні засоби репрезентації структури вузькоспеціалізованої терміносистеми в електронному словнику на прикладі гідротурбінної лексики шляхом застосування ідеографічної класифікації.

У характеристиці термінологічних систем слід підкреслити, що вони є не тільки організованою за системним принципом сукупністю термінів, але й усвідомленою системою понять певної наукової або технічної галузі. О. О. Потебня у цьому контексті наголосив, що наука роздроблює світ, щоб знову скласти його у чітку систему понять. Вона порівнює дійсність з поняттям і намагається урівняти одне з іншим. [3, с. 140]. «Категоризація та концептуалізація як засоби упорядкування знань про світ є об'єктивно притаманними дійсності, роботі свідомості людини...» – наголошує Л. Г. Бабенко [1]. За Л. А. Манерко, категоризація являє собою той аспект розумової діяльності, який є безпосередньо пов'язаним із функціонуванням людської особистості у суспільстві, засвоєнням оточуючого світу та умінням не тільки класифікувати оточуючі явища на будь-які класи, але й втілити через це уміння своє розуміння й пояснення дійсності [2, с. 67]. «Категоризація та концептуалізація як засоби упорядкування знань про світ є об'єктивно притаманними дійсності, роботі свідомості людини...», – наголошує Л. Г. Бабенко [1].

Термінологічна система гідротурбінної галузі є доволі складною за своєю структурою, тому що вона охоплює не тільки термінологію на

позначення гідротурбінних деталей та вузлів, але й термінолексику, пов'язану з виготовленням, установленням та експлуатацією гідротурбін. Отже, ідеографічна класифікація досліджуваної терміносистеми передбачає не тільки виявлення ієрархічних (гіперо-гіпонімічних та родо-видових) зв'язків між термінами, але й мікрополів та предметно-понятійних груп, а також предметну співвіднесеність термінів. Результати нашого дослідження показують, що гідротурбінна термінологічна система складається з ядра та периферії. До **ядра** відносяться такі мікрополя: «Типи гідротурбін», «Частини гідротурбін» та «Параметри гідротурбін», а до **периферії** – «Виготовлення гідротурбін», «Монтаж та випробування гідротурбін», і «Експлуатація гідротурбін» (див. мал. 1).

Мал. 1 Загальна структура терміносистеми «Гідротурбіни»

Перш ніж розглядати конкретні приклади, наведемо головні параметри, за якими відбувається ідеографічна класифікація термінів, або, так би мовити, визначається місце кожного терміна у терміносистемі досліджуваної галузі:

- 1) приналежність терміна або терміносполучення до ядерної або периферійної лексики;
- 2) мікрополе та предметно-понятійної групи, до яких входить термін або терміносполучення;
- 3) системні зв'язки (родо-видові, частина-ціле), що утворює термін або терміносполучення з іншими термінами;
- 4) предметна співвіднесеність терміна або терміносполучення (тут мається на увазі, можливість використання терміна до певного типу гідротурбін або гідротурбінного обладнання).

Для побудови більш точної класифікації ми зверталися до таких видів аналізу:

- 1) **дефініційний аналіз**, який має на меті виявити базисні терміни у межах досліджуваного термінополя, тобто тих термінів, що позначають фундаментальні поняття певної галузі знань, а також виявлення термінів, що походять від базисних (Л. В. Морозова, З. І. Комарова, А.А. Прошина). Відомо, що логічно правильне повинно включати до себе родову ознаку (загальне поняття) та видову відмінність (окреме поняття по відношенню до першого) [Потебня, Мысль и язык, с. 16];

- 2) **контекстний аналіз**, головним завданням якого є встановлення окремих значень лексичних одиниць, що реалізуються у мовленні та їх опис за допомогою набору сем. У результаті, кожне слово повинно співвідноситися з множиною контекстних значень (І. В. Азарова, О. А Митрофановна).

Визначення та довідкову інформацію ми брали з нормативних документів (ДСТУ 2248-94, ГОСТ 23956-80, ІЕС TR 61364 та інші), з довідкової літератури («Справочник конструктора гідротурбін» (Л.Я. Бронштейн), «Проектирование гидротурбин» (А. Н. Ковалев) та інші), тендерних матеріалів та Інтернет-ресурсів.

Як приклад, розглянемо нижче структуру підгрупи частину тезауруса, Мікрополя «Частини гідротурбін».

5. Ротор турбіни

1. Вал турбіни

- Надставка вала
- Комір вала
- Фланець верхній
- Фланець нижній

2. Колесо робоче

- Візок для транспортування колеса робочого (*активної турбіни*)
- Втулка колеса робочого (*ПЛ*)
- Двері для транспортування колеса робочого (*активної турбіни*)
- Камера колеса робочого (*ПЛ*)
- Ківш (*ківшевої турбіни*)
- Конус колеса робочого

Лопать колеса робочого

- Бік лопаті робочий
- Бік лопаті тильний
- Ущільнення лопаті
- Крайка вхідна
- Крайка вихідна
- Цапфа лопаті колеса робочого (*ПЛ*)

Механізм повороту лопатей колеса робочого (*ПЛ*)

- Важіль лопаті (*ПЛ*)
- Оливоприймач (*ПЛ*)
- Поршень колеса робочого (*ПЛ*)
- Сервомотор колеса робочого (*ПЛ*)
- Серга лопаті колеса робочого (*ПЛ*)
- Хрестовина колеса робочого (*ПЛ*)
- Шток сервомотора колеса робочого (*ПЛ*)

- Маточина колеса робочого (*РО*)
- Маточина колеса робочого (*ківшевої турбіни*)
- Обід колеса робочого (*РО, капсульна турбіна*)
- Порожнина за ободом колеса робочого
- Порожнина над маточиною колеса робочого

	Система підводу повітря
	Ущільнення обода (<i>капсульна турбіна</i>)
	Ущільнювальне кільце (<i>РО</i>)
	Ущільнювальне кільце верхнє (<i>РО</i>)
	Ущільнювальне кільце нижнє (<i>РО</i>)
	Ущільнювальне кільце нерухоме (<i>РО</i>)
	Ущільнювальне кільце рухоме (<i>РО</i>)
	Ущільнення лабіринтове (<i>РО</i>)
	Ущільнення обода колеса робочого (<i>РО</i>)
	Штанга колеса робочого (<i>ПЛ</i>)
<i>В.</i>	Колесо робоче активної турбіни
<i>В.</i>	Колесо робоче реактивної турбіни
<i>В.</i>	Колесо робоче радіально-осьової турбіни
<i>В.</i>	Колесо робоче високонапірної <i>РО</i> турбіни
<i>В.</i>	Колесо робоче середньонапірної <i>РО</i> турбіни
<i>В.</i>	Колесо робоче низьконапірної <i>РО</i> турбіни
<i>В.</i>	Колесо робоче поворотно-лопатевої турбіни
<i>В.</i>	Колесо робоче без хрестовини
<i>В.</i>	Колесо робоче з хрестовиною
<i>Ас.</i>	Діаметр втулки колеса робочого (<i>ПЛ</i>)
<i>Ас.</i>	Діаметр вихідний колеса робочого (<i>РО</i>)
<i>Ас.</i>	Діаметр вхідний колеса робочого (<i>РО</i>)
<i>Ас.</i>	Кут потоку води відносно лопаті
<i>Ас.</i>	Кут розгортання лопатей (<i>ПЛ</i>)
<i>Ас.</i>	Обертання робочого колеса ліве
<i>Ас.</i>	Обертання робочого колеса праве
<i>Ас.</i>	Час згортання лопатей колеса робочого (<i>ПЛ</i>)
<i>Ас.</i>	Час розвороту лопатей колеса робочого (<i>ПЛ</i>)
<i>3.</i>	Сполучення фланцеве вала з втулкою генератора
<i>4.</i>	Сполучення фланцеве вала з колесом робочим

Цифра 5 позначає місце терміна *ротор турбіни* у предметно-понятійній групі «Механізми гідротурбіни» Мікрополя «Частини гідротурбін». А цифри, позначені похилим шрифтом, вказують на те, що терміни виступають меронімами по відношенню до *ротора турбіни* (тобто позначають складові елементи ротора турбіни). Жирні лінії відображають відношення «частина – ціле», тонкі – родо-видові відношення, а пунктирні – асоціативні. Жирні

прямокутники показують, що термін утворює свою групу меронімів, а прямокутники з тонкими лініями – що термін має видові терміни. Додатково на позначення видових та асоціативних відношень використовуються скорочення: *В.* (видові відношення), *Ас.* (асоціативні відношення). Стосовно предметної співвіднесеності, у дужках подано типи гідротурбін (*РО, ПЛ, капсульна турбіна*), з якими може використовуватися термін, а якщо поруч з терміном не подається така інформація, то це означає, що вказаний термін можна використовувати для всіх видів гідротурбін.

На основі поданого вище тезауруса, ідеографічна частина словникової статті *Ротор турбіни* матиме таку структуру:

Ротор турбіни

Лексика: гідротурбінна

Мікрополе: Частини гідротурбін

Група: механізми гідротурбін

Складові частини: вал, колесо робоче, сполучення фланцеве вала з втулкою генератора, сполучення фланцеве вала з колесом робочим;

Види: нема

Асоціативні терміни: нема

Мал. 2. Структура ідеографічної частини словникової статті «Ротор турбіни»

Як показано на Малюнку 2, термін *ротор турбіни*: 1) належить до гідротурбінної (або ядерної) лексики, 2) знаходиться у мікрополі «Частини гідротурбін», 3) входить до предметно-понятійної групи «Механізми турбіни», 4) має терміни на позначення складових елементів (мероніми), 5) але не має видових (*Види*) та асоціативних термінів.

Як додатковий приклад наведемо словникову статтю терміна *колесо робоче*:

Колесо робоче

Лексика: гідротурбінна

Мікрополе: Частини гідротурбін

Група: механізми гідротурбін

Складові частини: візок для транспортування колеса робочого (активної турбіни), втулка колеса робочого (ПЛ), двері для транспортування колеса робочого (активної турбіни), камера колеса робочого (ПЛ), ківш (ківшевої турбіни), лопать колеса робочого, механізм повороту лопатей колеса робочого (ПЛ), маточина колеса робочого (РО), порожнина за ободом колеса робочого, порожнина над маточиною колеса робочого, система підводу повітря, ущільнення обода (капсульна турбіна), ущільнювальне кільце (РО), ущільнювальне кільце верхнє (РО), ущільнювальне кільце нижнє (РО), ущільнювальне кільце нерухоме (РО), ущільнювальне кільце рухоме (РО), ущільнення лабіринтове (РО), ущільнення обода колеса робочого (РО), штанга колеса робочого (ПЛ)

Види: колесо робоче активної турбіни, колесо робоче реактивної турбіни,

Підвиди: колесо робоче радіально-осьової турбіни, колесо робоче поворотно-лопатевої турбіни

Підвиди 1: Колесо робоче високонапірної радіально-осьової турбіни, колесо робоче середньонапірної радіально-осьової турбіни, колесо робоче низьконапірної радіально-осьової турбіни

Підвиди 2: Колесо робоче поворотно-лопатевої турбіни без хрестовини, Колесо робоче поворотно-лопатевої турбіни з хрестовиною

Асоціативні терміни: діаметр втулки колеса робочого (ПЛ), Діаметр вихідний колеса робочого (РО), діаметр вхідний колеса робочого (РО), кут потоку води відносно лопаті, кут розгортання лопатей (ПЛ), обертання робочого колеса ліве, обертання робочого колеса праве, час згортання лопатей колеса робочого (ПЛ), час розвороту лопатей колеса робочого (ПЛ)

Мал.3 Структура ідеографічної частини словникової статті «Робоче колесо турбіни»

Таким чином, на прикладі ідеографічної класифікації гідротурбінної термінолексики ми продемонстрували засоби репрезентації вузькоспеціалізованої лексики, які, на нашу думку сприятимуть швидкому засвоєнню і розумінню структури вузькоспеціалізованої лексики та згодом більш точної передачі тексту з української мови на іноземну і навпаки.

Література

1. Бабенко Л. Г. Идеографическое описание русской лексики как способ выявления базовых категорий и ключевых концептов / Л. Г. Бабенко — Режим доступу до статті: <http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/16.pdf>

2. Манерко Л. А. Аспекты моделирования ментальных процессов при описании терминосистемы // Терминология и знание. Материалы I Международного симпозиума (Москва, 23–24 мая 2008 г.). — М: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН 2009. — С. 65 — 75.

3. Потебня А. А. Мысль и язык / Потебня А. А. — К. : СИНТО, 1993. — 191 с.